

GHYCZY KÁLMÁN NAPLÓJA AZ 1878-AS BOSZNIAI VÁLSÁGRÓL

1875 júliusában felkelés tört ki a török uralom ellen Hercegovinában, majd rövidesen Boszniában is, amelynek Törökország csak hónapokig tartó küzdelmek után tudott véget vetni. Ezzel a felkeléssel vette kezdetét a keleti válságnak ez a négy évig tartó szakasza. A mozgalom, amely hamarosan a Balkán egész nyugati felére kiterjedt – minthogy a hanyatló Oszmán Birodalom területi integritását érintette – a nagyhatalmi érdekekkel is kapcsolatba került.

Az 1870-es években a Balkán még csaknem teljes egészében Törökország kezében volt, de az Oszmán Birodalom visszaszorulása a félszigetről Görögország függetlenné válásával az 1820-as évek végén megindult. A hercegovinai felkelés idejére Görögország mellett már három lényegében szintén független – bár formailag az Oszmán Birodalommal vazallusi státusban lévő – ország létezett a Balkánon: Szerbia, Románia és Montenegró.

A hercegovinai és boszniai felkelés bizonyos fokig veszélyt jelentett az Osztrák-Magyar Monarchia számára is. Délszláv lakosságú területei miatt a Balkán nemzeti átrendezése területi épségét veszélyeztethette. Ezért a felkelés állásfoglalásra, új program kidolgozására készítette.

Az Osztrák-Magyar Monarchiának a keleti válságot megelőzően a Balkán-félsziget nyugalmanak, a status quo-nak a megőrzése volt a hivatalos programja. Számára az volt a legkedvezőbb, ha a Balkánt a gyengülő Törökország tartja kézben, és nem kerül vetélytársa, Oroszország fennhatósága alá. Ahhoz pedig nem volt elég ereje, hogy ő lépjen a bomló Törökország helyébe. Ebben a koncepcióban Oroszországra a Monarchia hol szövetségesként, hol ellenfélként tekintett.

Ugyanakkor a Balkán kitűnő terület volt dinasztikus terjeszkedésre, és a bécsi udvar, valamint az ún. katonai párt régóta készült a félsziget nyugati felét érintő hódításokra. Elsősorban Bosznia és Hercegovina megszerzésének a terve foglalkoztatta őket.

A Monarchiának tehát két egymással ellentétes külpolitikai koncepciója volt a Balkán tekintetében: a konzervatív szolidaritás elvén alapuló status quo politika és a dinasztikus expanzió politikája. A felkelés válaszául elé állította az osztrák-magyar diplomácia vezetőit.

Andrássy Gyula közös külügyminiszter lényegében véve az előbbinek, a status quo megőrzése politikájának a híve volt, de 1875-től kezdve hajlott rá, hogy a dinasztikus expanzió politikájának egyes elemeit – konkrétan Bosznia és Hercegovina megszerzését – beépítse a Monarchia hivatalos külpolitikai terveibe.¹ A katonai párttal szemben azonban úgy vélte, hogy a hódítással várni kell addig, amíg a terjeszkedés nemzetközi feltételei megteremtődnek, és a Monarchiának nemzetközi felhatalmazása vagy jogcíme lesz a foglalásra; illetve addig, amíg a Monarchián belüli különböző politikai erők is elfogadják a hódítás gondolatát.²

Különböző okok miatt egyelőre a többi nagyhatalom is érdekelt volt a kivárásban, így a keleti válság első szakaszában – vagyis a szerb–török háború kirobbanásáig, 1876 júliusáig eltelt időszakban – a nagyhatalmak diplomáciai úton, a felkelők és a török birodalom közötti közvetítéssel, az Andrássy által kezdeményezett refropolitikával akartak gátat vetni a felkelésnek (vö. 1875. decemberi Andrássy-jegyzék, 1876. májusi berlini memorandum).³

A szerb–török háború kirobbanása megegyezésre ösztönözte a Monarchiát és Oroszországot a háború utáni rendezést illetően. A két külügyminiszter, Andrássy és Gorcsakov Reichstadtban találkoztak 1876. július 8-án. Szabályos konvenciót nem kötöttek. Andrássy számára az volt a legfontosabb, hogy a háború eredményeképpen egységes, nagy szláv állam ne jöhessen létre a Balkánon.⁴

Reichstadt kapcsán fontos momentum, hogy Andrássy itt vetette föl először nemzetközi fórumon Bosznia és Hercegovina anektálásának kérdését, olyan formában, hogy Törökország veresége esetén a Monarchia igényli magának a jogot, hogy birtokba vehesse Bosznia egészét és Hercegovina területének egy részét.⁵ Andrássy úgy tekintette, hogy Bosznia–Hercegovina ügyében megállapodás született. Gorcsakov értelmezésében azonban megállapodásról nem volt szó. Az orosz külügyminiszter az említett területekkel, illetve azok egy részével az esetleg győztes Szerbiát és Montenegrót kívánta megnövelni. Ausztria–Magyarországnak csak Bosznia egy részét és a török Horvátország anektálását tartotta méltányolhatónak, de ezeket is csak egy majd később kidolgozandó terv alapján.⁶

A keleti válság rendezésére tett kísérletek fontos állomása volt az Oroszország és a Monarchia között – német közvetítéssel – létrejött 1877. januári budapesti egyezmény, amellyel a rendezés minőségileg új szakasza kezdődött el.⁷ Az indítást ennek az egyezménynek a megkötéséhez a kirobbanás előtt álló orosz–török háború adta. Az addigi nagyhatalmi passzivitást, kivárást a közvetlen nagyhatalmi fellépés közeli lehetősége váltotta föl.

A budapesti titkos egyezmény biztosította Oroszország számára az Osztrák–Magyar Monarchia semlegességét orosz–török háború esetére. Jóindulatú semlegessége ellenében azonban a Monarchia már többet követelt magának, mint annak idején Reichstadtban. Igényt tartott Bosznia és Hercegovina egészére, és a Szerbia és Montenegró közötti földszávon, a Novibazári szandzsákra is. A budapesti egyezmény ismét biztosította Ausztriát, hogy egy nagy balkáni szláv állam ne alakulhasson meg.

1877 áprilisában – orosz hadüzenettel – kezdetét vette az orosz–török háború. Többé nem a kis balkáni népek álltak szemben az Oszmán Birodalommal, hanem egy nagyhatalom, oldalán a hozzá csatlakozott balkáni államokkal. Ez a tény azt jelentette, hogy bármi legyen is a háború kimenetele, a keleti kérdésben most már lényeges változásnak kell bekövetkeznie. Elhúzódó háború után, 1877 végére mind nyilvánvalóbbá vált, hogy orosz győzelemmel kell számolni.

Magyarországon a kormány a felkelés kezdetétől fogva eddig – azaz 1877 végéig – a status quo politika híve volt. Tisza Kálmán miniszterelnök nem támogatta Andrássy Gyulának Bosznia és Hercegovina megszerzésére irányuló törekvéseit. Ez a politika összhangban volt a közvélemény hangulatával. Magyarországon ugyanis erős volt a török-szimpatia, minthogy Törökország fogadta be a Rákóczi-szabadságharc után is, majd 1849-et követően is a magyar szabadságharcok vezetőit. Óriási volt viszont az oroszellenesség az utóbbi leverése miatt. 1878 elejére azonban Tisza a várható orosz győzelem miatt – jobb meggyőződése ellenére – változtatott addigi felfogásán. A külvilág szá-

mára is láthatóan elfogadta azt a tételt, hogy Oroszország térhódításának Bosznia és Hercegovina elfoglalásával kell gátat vetni a Balkánon. Saját szavaival élve: „a két rossz közül a kisebbet választotta”.⁸

1878. január végén Andrásy konferenciajavaslattal fordult Németországhoz. Azt a tételt akarta elfogadtatni, hogy a Balkán átrendezése nem lehet orosz–török belügy, ez európai érdekeket érintő ügy, ezért a rendezésben a párizsi szerződést aláíró valamennyi félnek részt kell vennie. Bismarck nem tudott ezelől kitérni.⁹

Andrásy január végén kifejezetten instruíálta Tiszát, hogyan viselkedjen a keleti kérdést illetően a magyar országgyűlésben.¹⁰ A két politikus között komoly nézetkülönbség volt Bosznia és Hercegovina okkupációját, valamint az Oroszországgal szemben folytatandó politikát illetően. Tisza február közepétől kezdve finoman, de elég határozottan győzködte Andrássyt, hogy a Monarchia lépjen föl energikusan Oroszországgal szemben és érdekeinek háború útján is szerezzen érvényt.¹¹ Bosznia okkupációja ellen viszont egészen júniusig hadakozott, és ezzel magára haragította Andrássyt.¹² Míg nem júniusban belátta, hogy az Oroszország elleni háborút illetően Andrássynak volt igaza, mert a Monarchia támasz nélkül maradt volna, Anglia ugyanis inkább jelentős engedményeket tett Oroszországnak, mintsem hogy hadat üzenjen neki.¹³

A boszniai válság a magyar belpolitikának, Tisza Kálmán kormányának nem jött jókor. A kormány 1875. október végén alakult. A boszniai válság a harmadik kormányzati évre esett. Éppen az országgyűlési választások éveire. Tisza elsődlegesnek az ország pénzügyi szanalását tekintette. Ezt szolgálta Széll Kálmán gazdaságpolitikája, amely bőven tartalmazott számunkra is ismerős elemeket: restriktíót, megszorító intézkedéseket, az államapparátus csökkentését, hivatalösszevonást, elbocsátásokat, kölcsönfelvételt és adóemelését. Sem Széll Kálmán, sem Tisza Kálmán nem voltak ekkortájt különösen népszerűek.

Mindemellett gazdasági előnyök elérése céljából – de jócskán politikai, belpolitikai megfontolásokból is – 1875 novemberében Magyarország fölmondta az Ausztriával 1867-ben kötött gazdasági kiegyezést. A kormány meg akarta valósítani a balközép pártnak azt a kiegyezés óta hangoztatott követelését is, hogy alakuljon önálló magyar bank. A gazdasági kiegyezési tárgyalások azonban nem hoztak egyértelmű sikereket a kormánynak, és a bank kérdése sem úgy rendeződött, ahogyan várták. Nem jött létre önálló magyar bank, hanem dualizálták az osztrák bankot. A kormányzó Szabadelvű Párton belül ezek a kérdések 1876–77-ben átmeneti válságot idéztek elő, kilépések következtek. A Szabadelvű Párt megingott. 1878-ban megalakult a kiegyezés alapján álló jobboldali ellenzéki párt, a „közjogi alapon álló Egyesült Ellenzék”, amelynek programja Tisza Kálmán megbuktatása volt.

A magyar országgyűlésben az ellenzék különböző alapállásból, de egyhangúlag ellene volt Bosznia és Hercegovina elfoglalásának. A baloldali ellenzék – azaz a 48-as Párt és a Függetlenségi Párt – azért ellenezte, mert az növeli a szláv túlsúlyt az Osztrák–Magyar Monarchián belül és újabb közös ügyet teremt Ausztria és Magyarország között. A jobboldali ellenzék, amely a „közjogi alapon álló Egyesült Ellenzék” nevet viselte, konzervatív alapról szállt síkra Törökország integritása mellett, viszont a szláv elem növelését szintúgy nem akarta.¹⁴ Az Egyesült Ellenzék vezére, Apponyi Albert *Emlékirataiban* így emlékszik vissza erre az időszakra:

„A világ szemei csakhamar kinyíltak. Hovatovább nyilvánvaló lett, hogy Andrásy politikája az egyetlen utat követte, amelyen nagy háború kockázata nélkül Oroszország hódító terveit megghiúsítani lehetett. A San Stefanó-i béke után ... Andrásy keresztül-

vitte annak az elvnek az elismerését, hogy a háború következményeinek megállapítása, egyáltalán a török birodalom területének kérdései, európai kérdések, amelyeket a hadviselők egyedül nem szabályozhatnak, hanem csak egy európai kongresszus. Nyilvánvalóan ezen a ponton állott helyre az egyetértés Andrássy és az angol politika közt. Ezzel bontotta meg tulajdonképp már akkor a benső egyetértést Németország és Oroszország közt is, egy olyan elv felállításával, amelyet Németországnak lehetetlen volt magáévá nem tenni, melynek alkalmazása azonban az orosz politika céljaiba ütközött. Így jött létre 1878-ban a berlini kongresszus, egyenesen, mint Andrássy diadala.

Amint azonban Andrássy politikájának körvonalai ekképp kibontakozni kezdtek, előtérbe lépett egy részletkérdés, mely a magyar közvéleményt nagyon felizgatta: Bosznia és Hercegovina megszállásának kérdése. Mindenki beszélt róla, és bár hivatalosan politikánk céljául soha meg nem jelölték (aminthogy a dolog természete szerint nem is jelölheték meg), alig volt kétséges, hogy tervezik. A magyar közvélemény, mondhatni egyértelműleg, a megszállás ellen foglalt állást. Egyrészt a török birodalom integritásának dogmája, másrészt egy új szláv néptörzsnek kapcsolatba hozatala a Monarchiával és a dualizmus megingatásának veszélye: ezek voltak az ellenzés fő motívumai, melyekhez némelyeknél pénzügyi aggodalmak is járultak.¹⁵

A magyar sajtó is árgus szemekkel figyelte a balkáni eseményeket. A kormánypárti *A Hon* 1875 óta folyamatosan cikkezett a „keleti kérdés”-ről. Akkortájt még azt írta a főszerkesztő Jókai Mór, hogy „nem gondolhat se erélyes intervencióról, de pláne annexióról józan eszű diplomata se Ausztriában, se Magyarországon”.¹⁶ *A Hon* az orosz–török háború kitörése után is ellene volt, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia fegyveresen beavatkozzon a háborúba Törökország oldalán, de beszámolt a lap a magyarországi törökbarát megnyilvánulásokról, népgyűlésekről, gyűjtőakciókról. Kosuthnak a beavatkozást sürgető levelével maga Jókai szállt szembe.¹⁷ 1878-ban azonban – miután Tisza irányt váltott – a lap is hangot váltott. Népszerűtlen feladat volt, amire vállalkozott, Bosznia okkupációjának elkerülhetetlenségét bizonygatta: „annak lehetőségét és szükségét elismertük, hogy csapataink bevonuljanak a szomszéd török provinciák területére”.¹⁸ Kénytelen-kelletlen ismerte el *A Hon*, hogy Magyarország „nemzeti elkedvetlenedés”-sel vette tudomásul Bosznia megszállását, amely pénzben és embervesztésben egyaránt jelentékeny áldozatokat követelt az országtól.

A lapok általában törökbarát és oroszellenes hangvételben írtak. Ebben a tekintetben jól tükrözték azt a közhangulatot, amelyről fentebb már szó volt. Ezalól nem volt kivétel *A Hon* irányvonalával egyébként szöges ellentétben álló, ellenzéki *Pesti Napló* sem, „az elégedetlen polgárok szócsöve”.¹⁹ 1878. január 1-i számában, újévi vezércikkében ezt írta:

„A múlt év szégyent, anyagi veszteséget, s erkölcsi süllyedést hozott hazánkra s minden baját áthárította az új esztendőre. Alázó békével s káros kiegyezéssel kínálkozik az új év, vagy belső válsággal s óriási háborúval.

Úgy üdvözljük a véres háborút s a kínos válságot, mint biztató reményt.” ....

„Így nem folyhatnak az ügyek tovább, azt mindenki érzi, s ha valaki tagadná, nézzen keletre és fontolja meg lelkében, hogy ott mi történik, s itthon olvassa végig a kiegyezést és számítsa át a budgetet állandó deficitjével s aztán mondja ki, hogy ő megnyugszik benne.”

„Tagadhatatlan, hogy Tisza Kálmán bukása szükséges, hogy azonnal, logikai kényszerűséggel, más politika jusson érvényre úgy a keleti kérdésben, mint a kiegyezési kérdésekben és a belügyekben. ... nem érvényesítette a magyar nemzet befolyását a

külgüyek terén s megtúrte, hogy a Monarchia három éven keresztül Oroszországgal szövetségben oly keleti politikát csináljon, mely végveszedelembé ejté Törökországot s bizonytalanná teszi fajunk jövőjét; ...”

„Tiszának csak egy módja van, melyen bukását még elkerülheti, mi több az ország bizodalját visszazerezheti magának: az actió Oroszország ellen. ... Nem Tisza kell, hogy vigye ez actiót, eddigi politikája nem jogosítja őt fel arra, hogy nemzete élére álljon; de elfogadjuk az actiót tőle is szívesen s a nemzet kitörő lelkesedéssel követne bárkit, követi Tiszát is, csak vezesse őt az orosz ellen.”²⁰

A gazdaság azonban 1878-ra Széll Kálmán pénzügyminiszeri politikájának köszönhetően felfutóban volt. A deficit csökkent, az egyensúly kezdett helyreállni.

Ebben a gazdasági, belpolitikai helyzetben tehát – mint az előzőekben is láthatuk – rosszkor jött Bosznia, mind a válság, mind az okkupáció. Tovább tagolta ugyanis a Szabadelvű Pártot. Újabb kilépéseket eredményezett. Tiszának Andrássyt fedeznie kellett, olyan politikát kellett folytatnia, amivel nem értett egyet. Bosznia okkupációja jelentős gazdasági terheket is tett az országra. Ez Széll gazdaságpolitikájának eredményességét veszélyeztette. Széll Kálmán 1878 szeptemberében – mint az a Napló részletéből is kitűnik – nem is vállalta tovább érte a felelősséget. Inkább lemondott.

A Szabadelvű Párt az 1878-as választásokon győzött, de a választás nagyon sokba került neki, és parlamenti többsége mégis megfogyatkozott. Tisza Kálmán taktikai ügyességének, Széll Kálmán lemondásának és Ferenc József Tisza Kálmán iránti bizalmának köszönhetően a Tisza-kabinet nem bukott bele a boszniai válságba. Az 1878 szeptemberében megalakult országgyűlés viták és viharok után mégiscsak elfogadta a két országgyűlés közötti szünetben, azaz 1878 nyarán folytatott kormányzati politikát. Mind a képviselőház, mind a delegáció megszavazta a berlini szerződés becikkelyezéséről, az újabb rendkívüli hadikiadásokról, Bosznia közigazgatásának megszervezéséről és a közös vámterületbe való bevonásáról szóló törvényjavaslatokat.

*

A boszniai válság olyan fejezete a magyar történelemnek, amelyben külpolitika, belpolitika és gazdaság szervesen összefonódott. Ezért is nagyon fontos dokumentum Ghyczy Kálmán naplójának a boszniai válsággal foglalkozó része, amely jól érzékelteti ezt az összefonódást.

Ghyczy jó szemű megfigyelő volt. Naplójának ez a része ugyan nem egykorú (1881), mégis nagyrészt pontosnak tekinthetjük, mert szokása volt, hogy fontosabb tárgyalásairól azonnal feljegyzéseket készített. Meglátásai közül igen fontos – minthogy Andrásynak a keleti kérdéssel kapcsolatos politikáját más megvilágításba helyezi – az, hogy az osztrák–magyar diplomácia tudatosan nem engedte elfojtani a hercegovinai mozgalmat, állandó beavatkozásával szította a felkelést. Itt meg is nevezi Andrássyt, mint aki tudatosan törekedett arra, hogy a Monarchia számára alkalmat teremtsen területszerzésre a Balkánon.

Igaz viszont, hogy Ghyczy nem rendelkezett minden információval a keleti kérdés minden vetületét illetően. Szóvá tette például Tiszának, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia miért nem avatkozott be, hogy a San Stefanó-i békekötést megakadályozza. Nem tudott arról, hogy Andrássy fontolóra vette, Tisza pedig nagyon akarta az Oroszország elleni háborút, és ebben Németország, pontosabban Bismarck elutasító magatartása akadályozta meg őket.

A Ferenc Józseffel folytatott beszélgetésben szokatlan, hogy az uralkodó nem csak kérdezett, hanem elmondta saját véleményét is Bosznia és Hercegovina okkupációját illetően. Jól látta a federalizált délszláv állam létrehozásának lehetőségét és annak veszélyét. Bosznia és Hercegovinát azért akarta osztrák–magyar fennhatóság alatt tudni, hogy ez a terület ne kerülhessen orosz befolyás alá, hogy Szerbia és Montenegró ne aspirálhassanak rájuk, hogy legyen hátországa Dalmáciának. Továbbá azért, hogy a menekültek végre hazatérhessenek, mert segélyezésük nagyon sokba került a Monarchiának.

Ghyczy aggodalmai jól tükrözik a kortársak félelmét. Az okkupációt, osztrák protektorátust – de török szuverenitás mellett – el tudta fogadni, de félt az annexiótól. Ferenc József maga is elismerte, hogy az annexió be fog következni, de 1878-ban még nem tartotta időszerűnek.

*

Ghyczy Kálmán naplóját az MTA Kézirattára őrzi. A boszniai válsággal kapcsolatos részeit közlöm. Ghyczy Kálmán 1881-ben készítette kéziratot (ironnal írott) naplóját, amely nehezen olvasható, ezért – feltehetőleg az 1920-as években – gépelt másolatot készített róla Nagy Miklós, az Országgyűlési Könyvtár igazgatója.²¹ Az itt közölt részek (kisebb kihagyásokkal) a Napló gépelt változatának 405–442. oldalai.²² (Az írás főbb jellegzetességeit megtartottuk.)

Jegyzetek

- 1 *Diószegi István*: Andrassy és a „keleti kérdés” 1875-ben. – Valóság, 1975/3. 67–71.
- 2 Andrassy keleti politikájáról lásd: *Diószegi István*: Die Anfänge der Orientpolitik Andrassy's. In: Der Berliner Kongress von 1878. Wiesbaden, 1982. 245–257.; *Palotás Emil*: Az Osztrák–Magyar Monarchia (a továbbiakban: OMM) Balkán-politikája a berlini kongresszus után. 1878–1881. Bp. 1982.; *Hasselsteiner, Horst*: Zur Haltung der Donaumonarchie in der orientalischen Frage. In: Der Berliner Kongress ..., i. m., 227–242.
- 3 *Kozári Monika*: A keleti válság és a nagyhatalmak balkáni célkitűzései (1875–77). – Történelmi Szemle, 1987–88/3. 318–329.; Az OMM balkáni törekvéseinek fontos elemét alkották a gazdasági megfontolások. A gazdasági érdekekre, aspirációkra vö. *Palotás Emil*: Célok és a történelmi realitás. Osztrák–magyar gazdasági törekvések a Balkánon a berlini kongresszus időszakában. – Századok, 1979/6.
- 4 A reichstadi tárgyaláson nem készítettek közös jegyzőkönyvet sem. A megbeszélések eredményét mindkét fél külön-külön rögzítette írásban, és a két feljegyzés között több igen lényeges eltérés mutatkozik. Mindkét variáns szövegét közli: Szbornik dogovorov Roszszii sz drugimi goszudarsztvami 1856–1914. Moszkva, 1952. 144–148.
- 5 Cserébe az OMM hozzájárul, hogy Oroszország elfoglalja korábbi birtokát, Dél-Besszarábiát, amely a krími háborút lezáró 1856-os párizsi szerződésben került Romániához. Szbornik dogovorov, i. m., uo.
- 6 Ruszszko-germanszkie otnosenija 1873–1914. – Krasznjy arhiv, No. 1. Moszkva, 1922. 37–39. (Montenegró csatlakozott Szerbiához a török ellen.)
- 7 A budapesti egyezmény szövege a kiegészítő konvencióval együtt: Szbornik dogovorov, i. m., 149–155.
- 8 A magyarországi kormánypolitikára, közhangulatra vö. *Szász Zoltán*: Bosznia és Hercegovina okkupációjának hatása Magyarországon. In: Magyarország története 1848–1890. 2. köt. Főszerk.: *Kovács Endre*. (A továbbiakban: Szász Zoltán.) Bp. 1979. 1193–1204.
- 9 A keleti válság további alakulása: 1878. január 31-én Oroszország Drinápolyban fegyverszünetet kötött Törökországgal. Március 3-án San Stefanóban békét kötöttek. Oroszország mind a fegyverszüneti, mind a békefeltételeket jelentős késéssel hozta csak a nagyhatalmak tudomására. Több hónapos egyeztető tárgyalások után, 1878. június 13-án ült össze a nagyhatalmak berlini kongresszusa, amely kereken

- egy hónapig tartó ülésezés után, 1878. július 13-án fejezte be munkáját. A kongresszus előkészítésére lásd: *Kozári Monika*: Németország orosz politikája a berlini kongresszus előkészítésének időszakában. (Andrássy konferencia-javaslatától a kongresszus összeüléséig.) – Századok, 1988/3. 422–463.; A berlini kongresszus lefolyására: *Uő.*: Német–orosz diplomáciai kapcsolatok a berlini kongresszus időszakában (1878). Egyetemi doktori értekezés, Bp. 1986. 267.
- 10 Andrássy távirata Tisza Kálmánnak, Bécs 1878. jan. 26. Szám nélkül. Haus- Hof und Staatsarchiv, Politisches Archiv (HHStA PA) Interna 1878. (Ut. 137) 23–24.
- 11 Tisza levele Andrássynak, Bp. 1878. febr. 14. 300/M.E. HHStA PA, uo. 34–38.
- 12 Tisza levele Andrássynak, Bp. 1878. máj. 22. 825/M.E. HHStA PA, uo. 81–83.
- 13 Tisza levele Andrássynak, Bp. 1878. jún. 12. 945/M.E. HHStA PA, uo. 87–89.
- 14 Az ellenzék vélekedésére vö. *Szász Zoltán*: i. m., 1193–94.
- 15 *Apponyi Albert*: Emlékirataim. Ötven év. Bp. é.n., 89–90.
- 16 Idézi Gergely András és Veliky János: A magyar sajtó története II/2. Szerk.: *Kosáry Domokos, Németh G. Béla*, 1985. Bp. 274.
- 17 Uo.
- 18 Uo. 275. A Hon 1878. június 29-i számából származik az idézet.
- 19 Uo. 313.
- 20 Pesti Napló, 1878. jan. 1. kedd, reggeli kiadás.
- 21 Erre még l. Kozári Monika tanulmányát a Történelmi Szemle 1996/1. számában.
- 22 Ghyczy Kálmán Emlékirata, MTA Kézirattára, Ms 4851/1. (Az emlékirat más tematikájú részletekkel folytatódik.)

A NAPLÓ

A fusionalis ministerium¹ megalakulásával egy jobb pénzügyi aera kezdődött. Széll,² ki a pénzügyi politikát nem ellenezte, sőt egy igen szép beszédben elfogadta, s mint több évig pénzügyi bizottsági³ előadó a detaillokat⁴ sokkal jobban ismerte, mint én. Tisza Kálmán belügyministerben⁵ pedig a közösen teendőkre nézve jobb segítséget talált, mint én Gr. Szapáry Gyulában.⁶ sikeresen működött s én most⁷ is meg vagyok győződve, hogy Széll alatt helyreállt volna a pénzügyi egyensúly, ha nem jön közbe Bosnia elfoglalása; ez elrohott mindent legalább pénzügyünkre nézve, mert eltekintve az abból származott pénzügyi teheről, melyet évi 7–8 millióra számítanak Magyarországot illetőleg; eltekintve az az általa igen megnehezített s károsra tett visszafizetésétől a 153 millió forintos kölcsönnek,⁸ részemről az újabban megindult nagy beruházási mozgalmat is – ezen occupatio következményeül tekintem annyiban, amennyiben lehetetlenné vált az interventiók után áhítózó honpolgároknak kérését megtagadni, midőn azok nem ok nélkül mondhatták, Bosniára van pénz, csak számunkra nincs, s – még ezt felemlíteni lehet, alaposan vagy nem alaposan, de a közvélemény helyeslése közben, nehéz siker reményével még arra is gondolni, hogy a nemzet új, főképpen nagyobb terheket elfogad. [...]

A ministerium leköszönése után⁹ 1875. eszt. mart.-ban megválasztottak a képviselőház elnökévé az országgyűlés hátra volt egy pár hónapjára s az 1875–1878. eszt. országgyűlésben ismét megválasztottak elnöknek.

Ezen két cyclusban meglehetősen megálltam az elnöki állást; mert a főkérdésben a vám- és kereskedelmi szövetségre nézve¹⁰ egyetértettem a kormány eljárásával leginkább azon okból, mely akkor fel sem említett, mert t. i. meg voltam győződve, hogy a vám- és kereskedelmi szövetség megkötésének megíúsulása halálos csapás lesz hitelünkre Európa pénzpiaczain s hitelünk megromlása a 153 millió forintos kölcsön visszafizetési határidejével szemben, mely küszöbén volt, insolventiánkat¹¹ eredményezendi. A boszniai kérdés továbbá már árnyékot vetett ugyan, egyre rebesgették Bosnia és Hercegovina elfoglalását, annexióját: szemmel látható volt folytonos pártolása a boszniai lázadásnak és a folytonos, sokszor indokolatlan beavatkozás Törökország belügyeibe. Részemről helyeseltam a különben beállandó nagy európai conflatió¹² miatt, hogy a Monarchia fegyveres kézzel előlegesen mindjárt nem lépett fel Oroszország ellen a török védelmére, bíztam Törökország saját ellenállási képességében s a külügyministerium részéről colportált¹³ azon állításban, hogy hiba volna a jól felkészült erős oroszba előzőleg belekapni s hogy ennek akkor lesz ideje, ha az orosz a háborúba belefárad, visszaveretik, vagy győzedelmeskedve is meggyengül.

Fennakadtam ugyan már azon, hogy a Sz. Stephanoi béketárgyalások alatt¹⁴ a monarchia életelt nem adott, de a berlini congressus¹⁵ ismét némileg megnyugtatót, abban is kilátzott ugyan már a végleges annexióra való hajlam. De világosan még kimondva nem volt.

Figyelmeztettem ezekre többször Tisza Kálmánt, rosszalván mindig az annexiót, s annak előre látható következményeit. Tisza mindig kitérőleg válaszolt, általánosságban biztosítván, hogy mindezekből nem fog az országra kár háramlani, minden jól el lesz intézve. [...]

1878-ban vége lévén az országgyűlésnek részint korom,¹⁶ részint a boszniai nekem már tetszeni nem kezdő események miatt nem akartam többé képviselővé választatni, ez őszinte akaratom is volt, de nem tudtam Komárom városa értelmessége erőszakolásiáig vitt unszolásának ellene állani, még a város közönsége iránt ismételt díszes megválasztásomért tartozó hálaérzetemre is hivatkoztak: mind e mellett az, hogy engedtem nagy gyengeség volt, de megtörtént.

A választások alatt¹⁷ lett elrendelve a Boszniába való berontás, s történtek ott az országgyűlés egyútt nem léteben a tudvalevő események. Az én választásom valamivel előbb történt a Boszniába való bevonulásnál: de választóimhoz intézett beszédemben Bosnia és Hercegovina annexióját előre is nyíltan rosszalottam.

Megtörtént választásom után elutaztam Karlsbadba, menet is jövet is Bécsen menvén keresztül, ott 1878. aug. 20-án voltam Tisza Kálmánnal s vele következő beszédem volt.

Kevéssel az előtt érkeztem hozzá, hogy ő gr. Andrássyhoz s a királyhoz ment. Én a boszniai eseményekre fordítván a beszédet, ily módon nyilatkoztam:

„Könnyen veszed a dolgot, bízván a nyolczvan majoritásban¹⁸ – ez meg is lesz sok kérdésben: de Boszniára nézve alig, erre nézve meg fog a párt szakadni az adresse vitában,¹⁹ vagy ha az adresse igen ügyesen lesz szerkesztve, azután, mert ki szavazzon a kormány részére kedvezőleg Boszniát illetőleg, midőn senki sem tudja, hogy valóban mit akarnak Boszniával. Gr. Andrássy csalódhatott, de saját nyílt ígérte sem tartotta meg. A boszniai kérdés szaporította a szélső balt. Részemről nem kételem, hogy a király akarja az annexiót, törekedni kell, hogy változtassa meg szándékát, melyet évek óta előkészített. Az a hiba boszulja most meg magát, hogy kezdetben nem engedték elfojtatni a törökök által az akkor még csekély hercegovinai mozgalmat. (: Erre Tisza nem szólott. :)

A berlini congressus csak occupatiót engedett, nem annexiót, csak administratiót.

Magamról veszek példát, magam sem tudnék, úgy a mint a dolog most áll Boszniára egy krajcárt sem szavazni”, – ezt ismételve is mondottam, lelkiismeretemre, meggyőződésemmre hivatkozva.

Az adresse vitában a valóságos kormánypárt nem szöland, oly nagy a pressio az országban az annexió ellen.

Secundo genitura, melyről szó volt, talán jó lett volna, de most már annyi vérengzés után nem lehetséges.

A delegatio alig szavaz meg sokat Boszniára, mert a németek is ellenzik.

(: Ebben csalódtam, mert Tisza tudott alkalmas delegatiót választatni s ebben segítette őtet a szélső bal is a delegatio megválasztásában résztvevőtől való tartózkodásával. :)

Végre pedig a boszniai nép mindig ellenségünk lesz, mint Horvátország, a szerbek, s a határórség példája bebizonyítja.

Tisza: Átlátam, átlátom mindezen veszélyeket, de abban nyugszom meg, hogy a pánszláv üzelmek terjedését meg kell gátolni s ez csak Boszniában lehetséges. A török nem képes kormányozni ezen tartományt, általában rútul igyekszik magát kivonni a berlini congressus határozatai alól, – hamis, tehetetlen s nekünk pénzünket is vissza kell kapnunk, melyet az occupatoria s az internált emigránsokra költöttünk.

Én: Bosnia mohamedánjainak ellenséges fellépése azt bizonyítja, hogy van ott befolyása a portának a mohamedán elemre s így kormányozhatna is. Ausztria évtizedekig a mostani vad generatio kihaltáig nem fogja pacificálhatni Boszniát, – beékelve az által a szláv tömegbe, még inkább ki lesz téve a panszlavizmus üzelmének. Mit csinálunk Boszniával? Nekünk nem kell, az osztrákoknak sem kell, a horvátoké lesz, s ez nagy lépés a foederalismusra. Az emigránsokra költött tíz milliót a porta talán még megfizeti, ha lesz miből, de az occupatio költségeit alig tartozik megfizetni, nem kívánta, s annak részletei iránti megegyezést a berlini congressusban (: rászédvén e részben gr. Andrássyt :) fenntartotta. – E feltétel, az occupatio részletei iránt való megegyezés nélkül létesülvén az occupatio, költségeinek megfizetésére a porta nem kötelezethetik.²⁰

Tisza: Europai mandatum az occupatio s abba a török beleegyezett.

Én: De a részleteknek fenntartásával s így nem perfect a beegyezés.

Tisza: Az occupatio európai mandatum lévén s azzal katonai becsületünk s morális súlyunk is együtt járván, az occupationak végbe kell menni, az arra szükséges költséget sem a ministerium sem az ország nem tagadhatja meg: kezdetben nem lesz annexió, de okvetlenül azzá fog fejlődni a tények hatalma által: a szegény Herecegovina Ausztriáé lehet, a gazdag Bosznia a mienk. A minisztérium azt hiszi, hogy a Boszniai administratióra Magyarország nem költhet. Beszélünk magunk között ez iránt már Széellel, de a Boszniában levő katonaságot nem lehet elhagyni.

Én oda lyukadtam ki. Ha lehetséges végeztessék be az occupatio az országgyűlés egybehívásáig. Legyen Bosznia autonom tartomány török souverenitás, és Ausztria protectioja alatt, az osztrák hadi positiók megtartásával: de mondják meg világosan az országnak, hogy mit akarnak, hogy ilyes valamit akarnak; a homályban, melyben van az ügy, lehetetlen az országgyűlésnek jó szavazatát várni, oly módon, melyet említettem, talán lehet s a válasz feliratnak helyes szerkesztése mellett – az országgyűlésen, delegatioiban az occupatio költségeinek megszavazását várni. De többet nem lehet várni. És ki fizeti a török államadósságnak Boszniára eső részét? Kértem, hogy valami ilyent gondoljanak ki, különben megbuknak.

Tisza: Tehát elmegyünk.

Én: Az legkevesebb, de a baj az, hogy más ministerium nem lehetséges, mint olyan, mely Boszniát kész annectálni, ha a király szándékát meg nem változtatja, és ebből igen sok calamitás, még Verfassungsbuch²¹ következhetik. Igen szomorú jövőndnek nézek elébe, ha a boszniai kérdésnek jó módon eleje nem vétetik.

Tisza: Kezdetben előreláttam s megmondottam az annexio után támadandó belügyi nehézségeket. A török conventio nem létesülésében Andrassy nem hibás, a törökök teszik a nehézségeket, a török viszonyokat ismerők azt mondják, hogy Sarajevo elfoglalása után a török megköti a conventiot (: Én: – a publikum más-kép tudja! :) Kezdetben valami olyan lesz, amit mondottak: de utóbb mégis annexio. Andrassy a delegatioiban azt fogja mondani: Hogy addig maradunk Boszniában, még pacifikáljuk s a török megfizeti minden kiadásainkat.

Én: Tehát örökre. Kezdetben a kis hercegovinai mozgalmat a vörös könyv szerint is a török könnyen elnyomhatta volna: Andrassy közbejött, akadályozta, hogy azután mindjárt háborút nem indított, felfogom: de a Sz. Stefanói békekötés alkalmazásával már fel kellett volna szólnania.

Tisza: Akartuk, öt órai ministertanács volt ez iránt, a német ministerium egyáltalában nem engedte.²²

Én: A delegatio lehet, utóvégre, megszavazza a mit a ministerium kívánt de a Ház másképen fogja megszólalni magát.

Tisza: Három hét múlva vagy háború lesz egyrészt Ausztria, Anglia és Franciaország: másrészt az orosz, és török között, vagy bevégezve lesz az occupatio, akkor tisztábban látandunk.

Én: A szultán lehet az orosz mellett, de a török nemzet nem. S azzal váltam el Tiszától, hogy az országgyűlés előtt, meddig az ügy talán már tisztábban lesz látható, még beszélünk a tárgyról.

Ugyanezen alkalommal ebéden voltam a Hotel Frankfurtban Tiszával, Széll és más miniszterekkel. Széll már látszott, hogy nincs a dolgok menetelével megelégedve. Az ebédről korábban távozván, mint a többiek, búcsuzás közben hátam mögött állva, mondotta nekem, de úgy, hogy a jelenlevők mind meghallhatták, hogy neki kezdetben egészen mást mondtak, azt t.i. hogy kevés pénz kell, semmi baj sem lesz, s most másképp üt ki a dolog és sok követeltek. Mondotta, hogy azt, ami most kívántatik, még megteszi, de tovább nem megy semmi esetre s ezt én feléje fordulva, helyeslem is.

Itthon tartózkodván azután Igmádon, october 8-án, kevéssel az országgyűlés megnyitása előtt távirati értesítést kaptam Tiszától, hogy rögtön menjek fel Bécsbe audienciára Ő Felségéhez.²³ Felmentem azonnal, s october 9-én 1878. 12 órakor délben Ő Felségénél következő kihallgatásom volt, mely jó háromfartály óráig tartott s a melynek tartalmát a fogadóba visszatérve azonnal leírtam.

Emlékezetem rossz lévén, az egész beszélgetést annak sorrendje szerint akkor sem voltam képes leírni, s mindazokat sem, melyek Ő Felsége által, vagy általam mondtak: de a főbb dolgokat bizonyosan híven megírtam.

Ő Felsége: Egészségem után kérdezősködvén, válaszoltam, hogy Karlsbadban voltam, melynek vize igen meggyengített, jobban mint más években tapasztalt eredményhez képest várhattam.

Ő Felsége: Köszöni, hogy eljöttem, nem is mert határozottan felhívni, de óhajta tudni nézeteimet a situatioiról.

Én: Nekem pártom nincs, magam állok, az időt legközelebb falun töltöttem, azért csak egyéni nézeteimet mondhatom, de azokat egész őszinteséggel meg akarom mondani.

A situatio igen nehéz. Kezdetben, miután szükséges, hogy a ministerium a törvényes factorok előtt igazolja eddigi politikáját és fejtsé ki nézeteit a jövőről, elkerülhetetlen, hogy ezt a mostani ministerium tegye, más nem teheti (: Széll akkor már visszalépett :)²⁴ s az illetékes factorok csak így fognak a múltról és jövőről a tényállás teljes ismeretével nyilatkozhatni.

De ez csak kezdete a végnek. Lehet, hogy most kezdetben sikerül a kormánynak nehéz küzdelmek után, kedvező delegatit összehozni, annak szavazata nagyrésztben a birodalmi tanács delegatiojának²⁵ magatartásától függ, ha ez merev lesz, ez s a magyar közvélemény nagy pressiot fog a magyar delegatiora is gyakorolni, melynek eredményéről nem lehet jót állani.

De határozassék most bármi, ha a monarchia politikájának czélja továbbá is Bosznia annexiója lesz, sem Tisza, sem más ministerium nem fogja magát Magyarországnak fenntarthatni.

Azon az úton voltunk, hogy rendezzük államháztartásunkat, a kormánynak jó hitele volt a pénzpiacon, igen remélhető volt háztartásunknak rendezése, most az occupatio, administratio, annexio előreláthatólag nagy összegeket fog igénybe venni s ha nem is venne, a pénzpiacnak mégis az lesz a véleménye s Magyarország hitelre nem számíthatván, állami kiadásait nem fogja fedezhetni, igen tartok attól, bizonyosnak tartom, hogy Magyarország insolventiája beáll valószínűleg már a jövő évben, melyben a 153 milliós kölcsön első felének visszafizetése megkezdendő, ennek következményei kiszámíthatatlanok. (NB. Ezekben bizony nagyon csalódtam.)

Ó Felsege: A megkívánható költségek nem oly nagyok, mint az emberek képzelik.

Én: Boszniában egészen abnormis viszonyok vannak, civilisált administratio oda nem illik, sok surlódást és bajt okozand a kormánynak s az idegen administratio a lakosság ellenszenvével fog találkozni, s annival nagyobb, mert Bosznia sokat vár az osztrák kormánytól, ezt tenni, mert sokba kerül nem lehetséges, ez újabb meglepétedetlenséget szürend, s mi Boszniában barátok helyett ellenségeket nevelendünk magunknak, mint nem barátjaink a magyarországi szerbek most sem, mint mi is az ötvenes években visszaautasítottuk az akkori administrationalis szabályokat, mert octroialva voltak s utóbb nagy részben törvénybe iktattuk, mert azokat magunk határozhattuk el. (: Ó Felsege mosolygott :)

Sokan azt gondolják, és én is azt gondolom, hogy a Törökországgal kötendő conventio által a szultán souverenitásának fenntartása mellett ki lehetne mondani Boszniára nézve Ausztria protectoratusát, rendezni az agrár és vallási viszonyokat, biztosítani a jövőre netalán szükséges katonai utakat, positiokat s oly autonom kormányzatot adni Boszniának, mint gr. Andrassy is kezdetben proponált, ez eszközölhetné azt ami fő czél, Bosznia pacificatioját, hogy ott békés szomszédjaink legyenek. Ez az occupationnak bevégzése után most már a katonai becsületnek s a monarchia hatalmi állásának sérelme nélkül megtörténhetnék, s az annexio szempontjából is jobb eljárás lenne, mert jobban kibékéltetné Boszniát a változott viszonyokkal, kevesebb surlódást okozna a kormány és nép között s hajlandóbbá tenné a boszniai népet egy jövő annexióra. Szabad legyen részben Velence példájára hivatkozni, mely ellenséges indulattal volt az osztrák administratio iránt, s most aligha nem vissza kívánkoznék.

Ó Felsege: Mosolyogva, az igaz, azok most többet fizetnek. Gr. Andrassy soha sem proponált autonom kormányzatot Bosznia számára. A proponált eljárás még költségesebb lenne, mert katonáinknak ott tartása igen sokba kerülne s az lehetetlenné tenné, hogy mi használjuk fel Bosznia jövedelmeit, pedig az évenként 4–5 milliót adott Törökországnak saját administrationalis költségeinek levonása után, és így idővel apadni fognak költségeink is Boszniát illetőleg, sőt Bosznia jövedelmet is adhat.

A mondott eljárás veszélyes is lenne, mert a két elem a keresztény és mohamedán együtt meg nem fér, tág tér nyitnának ellenséges agitatioknak, rövid idő múlva újra be kellene menni, török administratio ott lehetetlen, valamint nem volt kielégítő eddig sem, saját administratioja Boszniának nem lehetséges, nincsenek meg ott az arra szükséges elemek, eddig is konstantinápolyi és más ázsiai törökök voltak ott a tisztviselők és elég kuruczul gazdálkodtak, a nép nyelvét nem értették, csak törökül tudtak; nincs más mód, mint saját tisztviselőink által kormányoztatni Boszniát, csak ezek képesek ott a rendet helyreállítani, és fenntartani, csak a nyelvet értő tisztviselők tehetik ezt, horvátok (: *Én:* nem sokra fognak menni! :) és mások, igen jó tisztviselők mind. Ime ma is vettem tudósítást, hogy egy keresztény falu lakossága megtámadott és kirabolt egy mohamedán községet, s katonaságot kellett oda rendelni, occupatio és administratio nélkül így fog ez ott menni mindig, s a katonaságnak folytonos közbejövetele sokkal többre kerülend, mint saját jó administratio, – s ez sokba nem kerülend.

Tekintettel kell továbbá lenni nemcsak arra, hogy Boszniában béke legyen, az egy pár százezer menekültek visszaszállíttassanak és újra ide vissza ne jöjjenek, kik eddig is már milliomokba kerültek: tekintettel kell lenni főképen arra, hogy több tartományt már ne veszítsünk, pedig ha azon vidéken szláv birodalom lesz, Dalmátiát és a tengerpartot meg nem tarthatjuk s Horvátország is veszélyeztetve lehet beolvadással a nagy Szláviába.

A conventiot Törökországgal mi kívántuk megkötni, Törökország nem akarja megkötni, kezdetben húzta-halasztotta a dolgot, most kereken megtagadja, a helyett inscenirozza,²⁶ úgy látszik a Boszniai lázadást, temérdek fegyvert küldött oda, a boszniai katonaságot fegyveresen bocsátotta szét s így fellázította a népet s okozta a nagy ellenszenvülést.

Általában nem tart meg a török az általa is aláírt berlini szerződésből semmit, így van Anglia is Kis Ázsiára nézve, Montenegro is csak fegyverrel kaphatja meg, amit Európa neki utalt, így van Görögországra nézve is a dolog. Nincs is kivel conventiot kötni, nincs igazi kormány Konstantinápolyban, a beteg szultán mindig attól fél, hogy megölik, nem mer tenni semmit.

Nincs is szükség conventiora – az occupatio megtörtént, – annexioról most szó sincs, az annak idejében megtörténik, de most nincs szó róla, állunk a berlini congressus, egész Európa határozatán, mely kimonodta, hogy Ausztria occupálja és adminisztrálja Boszniát, többről most szó nincs. Európa akaratát teljesíteni kell. Magyarországnak úgy látszik nem olvasták a berlini szerződést.

Én: Törökország fenntartotta magának a külön conventiokötését.

Ő Felseége: És ezt most nem akarja megkötni, pedig aláírta a berlini szerződést.

Én: Talán a feltételek olyanok, hogy Törökország nem írhatja alá a conventiot?

Ő Felseége: A feltételek nem mennek túl azon, amit az osztrák szempontok kívánnak, hiszen még arra is készeknek nyilatkozunk, hogy Novibazárban kettős őrség legyen. De ezt is visszautasították, lehetetlen velük kiegyezni; és Boszniát nem lehet magára hagyni; mert prédája lesz Szerbiának, Montenegrónak.

Én: A mohamedán elem, melyet Boszniában pártolni kell, nem fog soha szitni Szerbiához, Montenegróhoz, a török és görög államok is legalább mostani consistentiájukban fenntartandók, mint oltalom a szlávok túlkapása ellen.

Ő Felseége: Ez áll, de a boszniai mohamedánok szintén szlávok s így megnyerhetők lesznek a szláv eszméknek. A dolgokat úgy kell venni, amint vannak, mi nem csináltuk a keleti kérdést, reánk jött, állást kell foglaljunk benne.

Én: Kezdetben a hercegovinai lázadást elnyomhatta volna Törökország, habár kegyetlenül, de a diplomátia (: gr. Andrásst értettem :) gátolta folytonos békéltető beavatkozásával.

Ő Felseége: Ez nem áll. Hercegovinával soha sem bírt Törökország, hiszen Omer basa is két évig alig tudta Boszniát legyőzni, a török nem képes ezen országokat kormányozni.

Én: Feltette szükséges lenne mégis egy kielégítő conventiónak megkötése Törökországgal, megnyugtatón a közvéleményt. Nagy baj, hogy senki sem tudja, mi a végcél Bosznia occupatiójánál, kiki céljálul az annexiót hiszi, és az, mert bizonyossá teszi az ország insolventiáját, lehetetlenné fogja tenni bármely ministeriumnak fennállását, részéről nagy aggodalommal nézek azért a jövő élébe s hogy őszinte legyek, kénytelen vagyok Felseged előtt bevallani, hogy az annexio eszméjével magam sem tudok megbarátkozni s nagyon szükségesnek tartom, hogy a politikának a keleti ügyben más irány adassék.

Ő Felseége: Milyen irány? Más nem lehetséges, mint a congressus megállapodása, minden más irány költségesebb, veszélyesebb, az annexioról, ismétlem, most szó nincs, be fog következni, de most nincs róla szó.

Én: Pedig a szláv elem szaporodása nincs a monarchia érdekében, nem megbízható, kifelé gravitál.

Ő Felseége: Éppen azért kell azt markunkban és hatalmunkban tartanunk: Montenegroval például jobban voltunk mindig, de Szerbia egészen orosz befolyás alatt volt, reánk sem hederített, mióta Boszniában vagyunk, egészen megadta magát. Szerbiát is inkább az ide való szerbek izgatják, hiszen a Zasztava naponként hűtlenséget prédikál, elég rossz, hogy a kormányok nem tudják megzabolázni őket.

Én: A nem sikerült sajtótörvény teszi ezt lehetetlenné s amit Szerbia most tesz, az is csak képmutatás lehet, nagymesterek ők ebben, s ők orthodox vallásuknál fogva is mindig az oroszokhoz fognak hajlani, megbízhatatlanok, de szabad legyen kérdeznom, hogy mi lesz az annexio után Boszniából? hova fog tartozni? Cisleitaniának²⁷ nem kell, nekünk sem.

Ő Felseége: Ez a jövő kérdése, erről majd csak annak idejében lehet és kell szólni.

Én: És ki fogja fizetni az ottoman állam adósságát, mely Boszniának elszakítása után a berlini congressus határozatai szerint arra esik?

Ő Felseége: Az ottoman állam adósságokhoz semmi közünk.

Én: Boszniának a törökök beleegyezése nélküli occupatioja veszélyes praecedens reánk nézve, kiknek tartományaira a szomszédok áhítoznak.

Ő Felseége: Éppen ez az, amit nem kell engednünk, mert Bosznia occupatioja nélkül Dalmátia és Horvátország birtoka is veszélyeztetve van; koronázási eskümre is tekintenem kell.

Én: Bosznia soha sem volt integrans része Magyarországnak, külön fejedelmek által kormányoztatott hajdan is és igen gyakran csak a királyi czímber volt Magyarországé.

Én nagy aggodalommal nézek a jövő élébe, igen szomorúnak látom. Financziánk gyengesége oka a monarchia gyengeségének, a minapi 60 millió is mily nehezen szereztetett be, semmi esetre sem oly módon, mint ily összegeket más teljes hitelű nagy államok beszerezni szokták – és Cis Leitaniában sincs jobban a dolog, mint nálunk, midőn Prétis²⁸ most még nem kész házakat kénytelen elzalogosítani (: Ő Felseége mosolygott :) míg financiánk nem javul, a monarchia nagyobb erőfeszítést nem fejtethet ki, most is egy válságos háború esetén csak a bankópréssel segíthetnénk.

Ő Felseége: Rossz expediens lenne.²⁹

Én: Nincs más.

Ő Felseége: Nem lenne más? Ön is azt véli, hogy a mostani ministeriumnak maradni kell?

Én: Az országgyűlés elé annak kell lépni politikája védelmére, a törvényes factorok csak így nyilatkozhatnak s azoknak nyilatkozata fog a továbbiakra nézve határozni.

Ő Felseége: Kár, hogy finantzminister nélkül kell az országgyűlés elé lépniök. (Valjon ezen kérdés nem hozzám intéztetett-e?)

Én: Valóban nagy baj, de most nem lehet azon segíteni.

Én egyébiránt ismételní vagyok kénytelen, hogy belátom ugyan, hogy addig, még az occupatio befejezve nem volt; a törökkel conventiot kötni nem lehetett, most ez már lehetséges a fegyver becsületének és a monarchia tekintélyének sérelme nélkül. Az absurdum, hogy a hadsereg Boszniából azonnal visszavonassék, mint a budapesti népgyűlés kívánta, de okvetlenül szükséges, hogy vagy conventio útján, vagy másképen az eddigi politikában változás (: eine Wendung :) álljon be, e nélkül Magyarország insolventiája okvetlenül beáll, és sem Tisza sem más ministerium nem tarthatja fel magát, Bosznia organisatiojáért magunkat nem desorganisálhatjuk, s részemről is kénytelen vagyok bevallani, pedig sokat gondolkodtam a tárgyról, hogy az annexio ideájával s az arra vonatkozó szabályokkal sehogyan sem tudok megbarátkozni.

Ő Felsége: Köszönöm, hogy eljött – és eljöttem.

Megjegyzendő, hogy valahányszor az insolventiát említettem, pedig többször tettem ezt, Ő Felsége arra soha egy szóval sem válaszolt, de aggódo arcot mutatott, nem szóltott semmit arra sem, amit a ministerium tarthatatlanságáról mondtam. A magam személyes nyilatkozatára sem szóltott semmit. Különbön pedig látott, hogy különös kegyességgel, s békétúréssal igyekezett kapacitálni engemet, de nyilatkozataimmal nehezen volt megelégedve s nekem bizony a német szó széhszédget okozott s ez okozta nagy részben, hogy conversationk ily zilált és töredékes volt.

Írtam Bécsben, october 9. 1878.

Budapest, X.–21. 1881.

Nem lehet tagadni, hogy Ő Felségének érvei igen alaposak voltak, eddig nincsenek az események által minden részekben megczáfolva s az én jóslataim eddig nem teljesedtek: lehetséges, hogy eszméim, melyeket nyilvánítottam, nem voltak helyesek; de a dolog, Bosznia elfoglalásának következményei még bevégezve nincsenek. Kárt tett ezen occupatio eddig is eleget, s folyvást tenni fog pénzügyünknek. Horvát ellenségeinket nagy reményekre ébresztvén, még dühösebbekké tette. – Európa sem mondotta még ki végső szavát az annexio érdekében, s amit jósltam, egy vagy más módon, még be is következhetik.

Fő érv az, hogy meg kellett politikai tekintetből a pánszláv mozgalmak elé állásnak céljából az occupatiot tenni s miután megtörtént, fenn kell tartani.

Igaz, hogy az occupatiot azon stadiumban, amelyben megtörtént, meg kellett tenni, de az occupatio jénye csak következménye volt más előző tényeknek s a hibának s minden abból eredett s eredhető következményeknek forrása abban keresendő, hogy az udvarnak régóta táplált azon vágya által ösztönözve, hogy Velencze és Lombardia helyett Bosnia s Hercegovina szereztessék meg, készakarva, és öntudatosan léptetett életbe azon stadium, amelyben az occupatiot már megtenni kellett. Ilyen előző tények Ő Felségének minden ok nélküli dalmátiai utazása, mely felvillanyozta a szomszédokat. Gr. Andrásznak folytonos beavatkozása a porta kis és nagy ügyeibe (: pl. hogy Ipeken a törökök nem engedtek harangozni :) szemmel látható nyílt támogatása a hercegovinai és boszniai lázadásnak – a Romania török vasall állammal ennek részéről jogosulatlanul kötött kereskedelmi szerződés s.a.t. (NB. A hercegovinai lázadás folyama alatt t. i. az occupatio előtt, Bedekovics horvát ministertől³⁰ magától is hallottam egy séta közben történt barátságos beszélgetés alkalmával, hogy Zágrábban s egész Horvátországban nyilván látható a boszniai felkelőknek osztrák részéről való támogatása s az ellentét a tényleges cselekvények s hivatalos nyilatkozatok között épp úgy mint 1848-ban nálunk.) – Ezen tények köztudomásra vannak, valóságukról a közvélemény meg van s volt győződve, de a diplomacia titokszertű működése mellett nincsenek most még meg, s rendelkezésemre éppen nem állottak oly adatok, hogy ily tények valóságos horderejére s a megtörtént occupatio igazi eredeti okára Ő Felsége előtt hitvatkozhattam volna.

Ezen tények, Ausztriának s az oroszok által félrevezetett európai diplomáciának folytonos gyámkodása Törökország felett, beavatkozása annak belügyeibe okozták, hogy a keleti kérdés most és financiánkra nézve bizonyosan idő előtt napirendre jött s ha egyszer ily ügy hibás irányban megindult, s ezen irány folytonos cselszövényekkel állandóan támogatatik, míg végre a törvényhozás változhatatlan ténnyel, kényszerállapottal állt szemben, ott azután a megtörtént dolgokat lehetetlenekké tenni, jó expedienst találni, igen nehéz.

Ez szolgáljon mentességül az országyűlési oppositio részéről a boszniai ügyben kifejtett torzsalkodások sikertelenségének és Ő Felsége előtt kifejtett saját nézeteim netaláni gyarlóságának, melyet egyébiránt egészben most sem ismerék el, mert nagyrészen annak tulajdonítható, hogy rögtön váratlanul hivatván fel Bécsbe, nem volt időm nézeteimet jól fogalmazni s még hozzá németül kellőleg kifejtetni.

Illetlen lévén és szabályellenes, Ő Felsége által engedett privát kihallgatásokban, főkép az ő részéről mondotakat köztudomásra hozni, én ezen auctentiáról mélyen hallgattam, ezt a hírlapok félreértették s azzal vádoltak, hogy a Boszniában történeteket én is helyesletem Ő Felsége előtt – hogy méltatlanul vádoltak, a fentebbiekből kitetszik.

Az audientia után hozzám jöttek a fogadóba Wenckheim és Tisza, megkérdeztek az audientia lefolyásáról, elmondottam nekik mindent őszintén, azután felhívtak a képviselőház elnökségének elvállalására, – én tiltakoztam, az övékétől eltérő nézeteim alapján is – s nem is ígértem meg az elnökség elvállalását.

Az országgyűlés megnyílván, nagy bajt okozott a Széll lemondása folytán beállott ministeri crisis, és a már jelentkezni kezdett pártszakadás, ennek nyomása alatt, miután sok oldalról állítottam, hogy a Széll lemondása által igen megingatott ministeriumnak bukása könnyen bekövetkezhetik, ha én, mint az akkori körülmények között egyedül biztosan megválasztandó jelölt az elnökséget el nem vállalom; egy ily tényből eredendő zavarnak okozója lenni nem akarhatván, elnöknek ismét megválasztattam, de kijelentettem Tiszának, hogy alkalmas pillanatban az országgyűlés folyama alatt is le fogok köszönni.

Kezdődött azután a felirati hosszadalmas és keserű vita. Megtörtént a szabadelvű, vagyis ministeri pártból kilépése az úgynevezett egyesült ellenzéknek s a pártönkívülieknek, elfogadtattam egy tartalmában önnönmagával ellenkező válasz felirat, de a minisztérium véglegesen megalakult.³¹

Ekkor újra törekedtem arra, hogy az elnökségtől s képviselőségtől is megváljak, de Tiszának és Paulernek³² azon ismételt kijelentésére, hogy az elnökválasztást a még nem consolidált ministerium a megtörtént pártszakadás után bukás veszélye nélkül nem kockáztathat, 1878. december 5-én Tiszával a képviselőház elnöki szobájában tartott értekezletben ismét megadtam magamat ezen két feltétel alatt: 1., Hogy akkor, ha a ministerium és ország kára nélkül leköszönhetek az elnökségről, azonnal leköszönni fogok, 2-szor: Hogyha előbb is valamely nagyobb hibát követnék el, vagy az elnökségben valamely compromissio esnék rajtam,³³ akkor semmi egyébbe nem tekintve, azonnal resignálni fogok.³⁴

És csakugyan, midőn 1879. márc. végén a ministerium pártjával együtt consolidálva lett s így láttam, hogy a közügy kára nélkül a nyilvánosság teréről leléphetek, azon évi április 2-án az elnökségről s egyszersmind képviselői állásomról is leköszöntem.

Okaim ezek voltak:

1-ször., Ezen országgyűlés eleje óta helyzetem az elnöki állásban igen kellemetlen volt. A boszniai események óta folyvást tartván azoknak súlyos következményeitől nem értettem egyet a ministeriummal s a szabadelvűpárttal nem akartam ezen következményekért a felelősség solidaritását elvállalni s ezen solidaritást, ha elnök maradok és hallgatom, nem kerülhettem volna el, mert az elnöknek is van joga leszállni székéről s a véleményével ellenkező dolgok ellen felszólalni.

2-szor: Visszavonulásom a szabadelvűpárttól, melynek tagjai közé ezen országgyűlés alatt be sem iratkoztam, feltűnt, bizalmatlan lett ennek folytán irányomban a szabadelvű párt, – de azért az ellenzék bizalmát sem nyertem meg, mert nekem, mint elnöknek lehetetlen volt a teljes pártatlanság rovására, vagy akár a ministerium, akár a szabadelvű vagyis ministeri párt hátrányára az ellenzékét valamely előnyben részesíteni, az ellenzék is tehát folytonosan duzzogott irányomban, ez nekem sok kellemetlenséget okozott s egy alkalommal egy képviselőnek ellenem használt goromba kifejezése által nagyobb compromissiónak is tett ki, melynek megtorlását részint azért mulasztottam el, mert valóságos mibenlétéről csak elkésve értesültem a képviselőházban volt nagy láрма miatt, részint azért, mert egy épen a befejezés küszöbén álló igen fontos tárgyalást elnöki, vagy mint kellett volna jegyzőkönyvi rosszalással nem akartam befejezésében meggátolni: mely tárgyalás volt ez, most nem emlékeztem, naplóm pedig nincsnek kezemenl: de ezen eset, midőn valóságos mibenlétét a hírlapokból megtudtam, s róla hidegvérrel – már elkésve – gondolkodhattam, igen lehangolt, s azt most is fájjalom.

3-szor: Megérzett a kor gyengesége rajtam: emlékező tehetségem elgyengülése, felfogásom lassúsága, az elnöki állásban annyiszor szükséges gyors elhatározás hiánya, testi gyengélkedésem, mely a fáradságot csak nehezen bírta, nem engedték, hogy az elnökséget saját magam megelégedésére is vezethettem volna – végre.

4-szer: Lemondásom egyik oka az is volt, hogy megemlékeztem arról, amit a boszniai kérdésről megválasztásomkor annak rosszalására nézve választóim előtt mondtam s hogy ha ápril elején le nem köszönök, rövid idő múlva, mint képviselőházi elnöknek a Ház kiküldéséből Bécsben kellett volna a kinevezendő küldöttséggel felmennem a király huszonöt évi házassági ünnepélyének alkalmából s ez sok alkalmatlanságot, fáradságot, bajt lévén okozandó, azoknak magamat, miután elnök maradni úgy sem akartam, alája vetni nem akartam.

Hogy az elnökséggel együtt a képviselői állásról is lemondottam, annak oka következő:

A ministeriummal s azt követő párttal a boszniai kérdésnek bármikor előtérbe léphető következményei s a Széll leköszönése után már mutatkozni kezdett költekezési hajlam miatt nem rokonszenvezhettem, nem léphettem volna mint képviselő körükbe: de nem léphettem volna ellenzéki pártba sem, a szélső balt nem is említvén, az egyesült ellenzéknek s a pártönkívülieknek szemmel látható ziláltsága s előre látható tehetetlensége miatt: továbbá azon őszinte meggyőződésben voltam, hogy a Tisza ministeriumnak minden hibái mellett, helyette más jobbat és nemcsak lefelé, hanem bármit mondjanak, felfelé is erélyesebbet az adott körülmények között alkotni teljes lehetetlen volt. Ha pedig az ellenzék közé, habár csak pártönkívüli állásban lépek, a sza-

badelvű párt többségének akkori csekélysége mellett, egyszer vagy másszor az is történhetett volna, hogy valamely oly fontos tárgyban, melyben én is a ministerium ellen szavaztam volna, a ministerium kisebbségben maradhatott, s így megbukhatott volna, ily eredményre, habár csak esetleg is közreműködőm, előrelátásával a nagy zavarnak, mely abból következhetett volna, lehetetlen volt; s így ha megmaradok képviselői állásomban sem a ministerium mellett sem ellene nem működhetvén, nem szavazhatván, nem maradt reám nézve más hátra, mint hogy leköszönjek a képviselői állásról is, amelyben magamat azon nibeában, amelyben azelőtt állottam, lelki, testi tehetségeim meggyengülése folytán többé különben sem tarthattam volna fel s így visszaléptem a magánélet körébe, melynek nyugalomára magamat, közel ötven évi forgolódás után a köztéren, érdemesültnék is tartottam.

Jegyzetek

- 1 A Wenckheim-kormány, amely 1875. március 2-án alakult, miután március 1-jén fuzionált a Deák-párt és a balközép. Ez a kormány 1875. október 20-ig, a Tisza-kormány megalakulásáig volt hatalmon.
- 2 Széll Kálmán (1843. jún. 8. Gasztony [Vas megye] – 1915) jogi doktor. 1868-tól a szentgotthárdi kerület képviselője volt, Deák-párti programmal. Hét évig volt a képviselőház jegyzője, és állandó előadója a pénzügyi és horvát ügyekben kiküldött országgyűlési bizottságnak. Deákkal szoros kapcsolatban állt, különösen miután 1867-ben feleségül vette Deák gyámleányát, Vörösmarty Ilonát. Deák ettől kezdve nyaranta sokat tartózkodott Rátóton Széll Kálmánéknál. 1875-ben Széll pénzügyminiszter lett, 1878-ban a boszniai okkupáció miatt mondott le.
- 3 Az országgyűlés pénzügyi bizottságáról van szó.
- 4 A részleteket.
- 5 A Wenckheim-kormányban Tisza Kálmán volt a belügyminiszter. Ezt a miniszteri tisztséget Tisza saját kormányában is megtartotta, egy rövid megszakítással, egészen 1887. február 11-ig. Wenckheim Béla báró (1811. febr. 16. Pest – 1879. júl. 7. Bp.) Andrássy kormányában belügyminiszter volt, majd az azt követő ún. „átmeneti” kormányokban a király személye körüli miniszter. 1875. márc. 2-től 1875. okt. 20-ig volt miniszterelnök. Ezt követően Tisza Kálmán kormányában ismételtén a király személye körüli miniszter tisztségét töltötte be, amelyet egyébként miniszterelnöksége idején is viselt.
- 6 Szapáry Gyula gróf (1832. nov. 1. Pest – 1905. jan. 20. Abbázia) Deák-, majd szabadelvű párti politikus volt. Külső-Szolnok megyében választották országgyűlési képviselővé. 1873 márciusától 1875 márciusáig belügyminiszter volt. 1878 decemberében elvállalta a pénzügyminiszteri tárcát, amelyet 1887 februárjáig vezetett. 1889. április 9-től földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi, április 16-tól – a minisztérium átszervezése után – földmívelési miniszter. Ő követte Tisza Kálmánt a miniszterelnöki székben. 1892. nov. 19-ig volt miniszterelnök.
- 7 E sorokat 1881. október 21-én írta Ghyczy.
- 8 A 153 millió forintos kölcsönt Kerkápoly Károly pénzügyminiszter vette föl 1873-ban, rendkívül előnytelen törlesztési feltételekkel.
- 9 A Bittó-kormány leköszönéséről van szó, amelyben Ghyczy pénzügyminiszter volt.
- 10 Gazdasági előnyök elérése céljából – de jócskán politikai, belpolitikai megfontolásokból is – 1875 novemberében Magyarország fölmondta az Ausztriával 1867-ben kötött gazdasági kiegyezést. A kormány meg akarta valósítani a balközép pártnak azt a kiegyezés óta hangoztatott követelését is, hogy alakuljon önálló magyar bank. A gazdasági kiegyezési tárgyalások azonban nem hoztak egyértelmű sikereket a kormánynak, és a bank kérdése sem úgy rendeződött, ahogyan várták. A Szabadelvű Párton belül válságot idézett elő a gazdasági kiegyezési tárgyalások eredménye. Ghyczy ebben a válságos helyzetben a kormány oldalán állt.
- 11 Fizetéseképtelenség.
- 12 Világégés.
- 13 Híresztelt, terjesztett.
- 14 A St. Stefanó-i béketárgyalások alatt – lásd a bevezető tanulmány 9. számú jegyzetét.
- 15 A berlini kongresszus – lásd uo.
- 16 Ghyczy 70 éves volt ekkor.
- 17 1878 júliusában járt le a hároméves parlamenti ciklus. Tisza a helyzetre tekintettel jónak látta felkérni az uralkodót, hogy pár nappal korábban rekessze be az országgyűlést. Ferenc József, átérve a magyar országgyűlésnek a boszniai okkupációt ellenző hangulatát, saját maga jelent meg a berekesztésre. Az új országgyűlésbe a választásokat 1878 augusztusában tartották. A bevonulás Boszniába a választások ideje alatt zajlott.

- 18 A Szabadelvű Párt többsége 77 fő volt az új országgyűlésben.
- 19 A felirati vitában.
- 20 Andrásy törekvése az volt, hogy még a berlini kongresszus idején egyezményt kössön Törökországgal, amelyben Törökország elismerte volna az OMM jogát a bevonulásra, és megegyeztek volna a Boszniát és Hercegovinát illető anyagi ügyekben, pl. az ezekre a területekre eső török államadósság fizetésében. Törökország azonban nem ismerte el a berlini kongresszuson az OMM okkupációs jogát és nem volt hajlandó egyezményre; halogató taktikát követett, az éppen jelen lévő török tárgyalópartnernek sosem volt felhatalmazása egyezmény kötésére.
- 21 Alkotmányváltás.
- 22 Bismarck Andrásy kérdésére határozottan közölte, hogy nem hajlandó támogatni az OMM-t, ha háborúba keveredik Oroszországgal. Ezzel visszatartotta Andrásyt a fegyveres fellépéstől.
- 23 Tisza Kálmán levele Ghyczy Kálmánnak, Bp. 1878. okt. 5. Ms 4852/179.
- 24 Széll Kálmán lemondása után a pénzügyminiszter Tisza saját maga volt, 1878. október 11-től december 5-ig. Akkor Tisza javaslatára Szapáry Gyulát nevezte ki az uralkodó.
- 25 Az osztrák birodalomfél parlamentjének, amelyet birodalmi tanácsnak neveztek, a delegációja.
- 26 Ebben az értelemben a háttérből segíti, bujtogatja.
- 27 Az OMM osztrák fele a korabeli magyar szóhasználattal.
- 28 Osztrák pénzügyminiszter.
- 29 Kisegítő eszköz, mentő ötlet.
- 30 Bedekovich Kálmán (Szenterzsébet [Varasd megye] 1818. okt. 13. – Mödling-Hinterbrühl bei Wien, 1889. aug. 10.) a horvát unionista párt vezetője, 1868. dec. 8-tól 1871. febr. 10-ig, majd 1876. febr. 25-től haláláig a magyar kormány horvát-szlavón-dalmát tárca nélküli minisztere.
- 31 Tisza 1878 októberében – Széll Kálmán lemondását követően – egész kormányával együtt lemondott, de Ferenc József néhány prominens személlyel – például Ghyczyvel mint házelnökkel – folytatott egyeztető tárgyalás után december 5-én őt nevezte ki miniszterelnöknek.
- 32 Pauler Tivadar (1816. ápr. 9. Buda – 1886. ápr. 30. Bp.) büntetőjogász és jogakadémiai tanár. 1848-tól budapesti egyetemi tanár. 1861–62-ben rektor. 1876-tól az Országos Közoktatási Tanács elnöke volt. 1845-től volt tagja az MTA-nak. 1879–80-ban osztályelnök, majd 1880–86 között másodelnök volt. 1871–72-ben vallás- és közoktatásügyi miniszter, 1872–75, majd 1878–86 között igazságügyminiszter volt. Ő volt az egyetlen aktív miniszter, akit betegágynál meglátogatott Ferenc József, és akinek temetésén is részt vett.
- 33 Olyan sérelem, amely lejáratja, szégyenbe hozza.
- 34 Lemondani.